

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ „ПОРОДИЦА“
И СЛОВЕНСКЕ ПОСЕСИВНЕ ФОРМЕ

0. ПРИСТУП. – 0.1. У реферату за XV Међународни конгрес слависта у Минску (Маројевић 2013: 147 и д.) дата је у дефинитивном облику оцјена двије претходне врсте конкуренције у прасловенском језику – конкуренција падежа за статус творбене базе посесивних суфикса (и за изражавање одређених типова посесивних значења) и конкуренција синтаксичких категорија (тј. падежа) и суфиксалних категорија (тј. посесива) за изражавање одређених типова посесивних значења.

0.2. Конкуренција (међусобна) посесивних суфикса у староруском језику и у историјском развоју руског језика била је предмет разматрања у публикованој докторској дисертацији (Маројевић 1983^а: 63–110, 113–126, 182–175), о којој је реферисано и на руском језику (Мароевич 1983). Из ове монографије је издвојена и посебно објављена студија о посесивима са суфиксом *-ьнѣ* у историји руског језика (Маројевић 1983^б: 7–60). Конкуренција посесивних суфикса у старославенском обрађена је у посебној расправи (Маројевић 1997^а), прештампаној у ауторској књизи *Старославенске студије* (Маројевић 2000: 33–62).

0.3. Опис посесивних категорија настављен је описом посесивних изведеница. Антропонимске категорије у староруском језику (имена по мужу, мушки и женски патроними), као прилог питању реконструкције прасловенског антропонимског система, обрађене су прво у студији (Маројевић 1983^б: 137–177), а онда и у монографији *Посесивне изведенице у староруском језику* (Маројевић 1985: 7–65).

0.4. Однос посесивних категорија и посесивних изведеница предмет је синтетичке студије на руском језику (Мароевич 1989: 121–139).

1. СУФИКС *-ьнѣ*. – 1.1. Генезом посесивног суфикса *-ьнѣ* позабавио се Радосав Бошковић: „Ми претпостављамо, наиме, да је посесивно *ьнѣ* настало код личних имена, граматичким преображајем именичког *ьнѣ*, коме је дометнут – као функционално појачање – посесивни придевски суфикс *јѣ*“ (Бошковић 1973: 266).

1.2. У цитираној расправи Р. Бошковић налази да „непосредне остатке од тога сложенога – и досад нетачно тумаченога – суфикса *ьнѣ*“ представљају малобројни српски топоними типа *Љубишња* (планина), *Будишња* (село), *Радушња* (поток), да би одмах послије те констатације, у наредном пасусу, извео свој кључни закључак: „Из случајева типа *ljubišnja* (= Љубишев), *budišnja* (= Будишев) – то јест из категорије придева изведених од личних имена – суфикс *ьнѣ* пренео се на лична *appellativa*, и ту се стегнуо и учаурио у једно прилично непродуктивно и релативно младо језгро посесивних придева типа *bratъnѣ*“ (Бошковић 1973: 271).

У категорији *nomina propria* не може се ни доказати постојање посесивног суфикса *-ьнѣ* без везе с именицама породично-сродничких односа: примјери које Бошковић наводи – *L'ubišnja* (gora), *Budišnja* (vъsъ 'село'), *Radušnja* (voda, rѣka) – могу имати алтернативно објашњење: супстантивизирани посесиви од имена **L'ubišnja*, **Budišnja*, **Radušnja* изведени помоћу суфикса *-ja*.

1.3. Да се посесивни суфикс *-ьнѣ* преносио из категорије *nomina appellativa* на категорију *nomina propria*, и како се пренио, свједочи ојконим *Rodъnѣ*, који се појављује

само у Лаврентјевском летопису, при чему је посвједочена творбена база топонима, лично име *Rodъ* (Маројевић 1985: 84–85).

1.4. Да закључимо. Посесивни суфикс *-ьнѣ* формирао се несумњиво у катеорији *nomina appellativa* и то у лексичко-семантичком пољу ‘именице са значењем породично-сродничких односа’, у коме је првобитно суверено владао [види т. 2.2] и из кога се могао преносити на именице са значењем титуле и занимања, а спорадично и на именице из категорије *nomina propria*.

2. ПОСЕСИВИ НА *-ьнѣ*. – 2.1. У реферату за XII Међународни конгрес слависта у Кракову, који је објављен у зборнику реферата руске делегације (Мароевич 1998: 615–621) да би потом био преведен, под насловом *Посесиви као хибридна врста речи прасловенског језика*, и укључен у књигу *Старославенске студије* (Маројевић 2000: 25–31), за коју је предговор написао Олег Николајевич Трубачов, дошли смо до следећих закључака: „У прасловенском језику је била формирана хибридна врста речи – посесиви (имена притяжательные, *nomina possessiva*), прелазна између супстантива (имена существительные, *nomina substantiva*) и адјектива (имена прилагательные, *nomina adiectiva*), као последица синкретизма старог аблатива и старог генитива и семантичке преоптерећености овог последњег после губљења посебног аблативног падешког облика. Посесивна значења старог генитива била су пренета на суфиксалне посесивне категорије (*-ъ/-ь, -ѣ, -ьнѣ, -инѣ, -евѣ/-овѣ*), које су преузеле заједно са значењем и синтаксичке позиције генитива [...]“ (Маројевић 2000: 26).

2.2. У наведеном раду [види т. 2.1] примијенили смо терминолошку иновацију *п о с е с и в и* (умјесто терминâ „посесивни придјиви“ односно „притяжательные прилагательные“, којима смо се дотле служили, као и други аутори).

У расправи „Посесивни придеви са суфиксом *-ьнѣ* у историји руског језика“ (Маројевић 1983^б) закључили смо да је у староруском језику формант *-ьнѣ* имао лексичко-граматичко обиљежје посесивног суфикса за означавање припадности по родбинској линији. Његов позни дериват, суфикс *-нин*, формиран је у другој половини XVIII вијека. За разлику од свих других посесивних суфикса, који су имали значење индивидуалне припадности, формант *-ьнѣ* могао је, с једне стране, имати и значење посједовања [види т. 2.4] и, с друге стране, означавати припадност множини: *bratънѣ* ‘који припада брату, браћи, (манастирској) братији’, *sestrънѣ* ‘који припада сестри, сестрама, (манастирском) сестринству’. Савремени руски присвојни придјев *женѣн* < *женѣнѣн*, настао преображајем староруског посесива *ženънѣ*, има мјесто акцента као генитив једнине, што одговара патријархалној заједници с моногамним браком. Савремени руски присвојни придјев *сестрин*, настао преображајем староруског посесива *sestrънѣ* има, међутим, мјесто акцента као именица у (некадашњем) генитиву множине *sestrъ*. Чињеница да је посесивни суфикс *-ьнѣ* могао означавати припадност множини представља још један доказ (руски: *лишнее доказательство*) да је он настао у категорији *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких и њима сродних односа, а не у категорији *nomina propria*.

Наша расправа „Присвојни придеви (*possessiva*) у старославенском језику“ (Маројевић 1997^а, цит. по: Маројевић 2000: 33–35, 38–40) посвећена је шездесетогодишњици прве публикације чланка Н. С. Трубецког «О притяжательных прилагательных (*possessiva*) староцерковнославянского языка» у Белићевом зборнику (1937), који је у међувремену прештампан (Трубецкой 1987). Трубецки разликује живе форме, исцрпне форме, ванкњижевне форме и живе форме на путу одумирања. Посесиве са суфиксом *-ьнѣ* аутор убраја у исцрпне форме („исчерпывающие формы“). Разматрање суфикса *-ьнѣ* у старославенском језику Н. С. Трубецки завршава овако: „Наши памятники не позволяют судить о том, распространялся ли этот способ словообразования притяжательных прилагательных“.

тельных на все имена родства (и свойства) или только на некоторые от них. Но, даже если бы суффикс *-ън-* применялся во всех этих случаях, он был бы все же не живым, а лишь истощающим, ибо категория имен родства – категория замкнутая, в которой новые слова за чрезвычайно редкими исключениями не возникают“ (Трубецкой 1987: 221).

На основу поредбене старославенско-староруске анализе, ми смо закључили, с једне стране, да суфикс *-ънъ* у старославенском језику не обухвата ни све именице са значењем породично-сродничких односа: њега и у том кругу истискује посесивно *-јъ* или се облици лексикализују, али се зато, с друге стране, како смо то показали у раду (Маројевић 1983^б: 7–22), оцјена Трубецког може у потпуности примијенити на (рани) староруски језик, у којем су посесиви на *-ънъ* (по његовој терминологији) и с ц р п н е ф о р м е.

2.3. Трагови суфикса *-ънъ* у савременом српском језику разматрани су и у посебном раду (Маројевић 1982^а) у којем се доказује да је посесив *синовънъ* настао преображајем прасловенског облика *supovъnъ*. Суфикс *-ин* у кругу неких апелатива прве деклинације настао је преображајем суфикса *-ънъ*: очин < *otъsъnъ* (примарно је било *otъnъ*), братин < *bratъnъ*, тастин < *tvstъnъ*.

2.4. У другом посебном раду (Маројевић 1981) описан је један специфичан семантички тип посесива са суфиксом *-ънъ* у прасловенском језику (и његови реликти у словенским језицима): *mъžъnъa* (жена) ‘(жена) која има мужа’, *materъnъ* ‘који има мајку’, *otъnъ* ‘који има оца’, *bratъnъa* (sestra) ‘(сестра) која има брата’, *děťnъa* (estъ) ‘има дијете, трудна је’ и сл. Занимљив примјер је и синтагма из наслова чланка *деветбратња сестра* ‘сестра која има девет брата (деветорицу браће)’ из пјесме која је тада забиљежена у источној Србији.

За анализу која је предмет овог садашњег чланка од значаја су три момента. 1^о Наведени семантички тип карактерисао је само посесивни суфикс *-ънъ* (и суфикс *-ънъ* који му је генетски претходио, мада у овом посљедњем случају може бити ријеч и о депалатализацији сонанта *ń* → *n*). 2^о Семантички тип са значењем посједовања није посвједочен у категорији *nomina propria*. 3^о Семантички тип *bratъnъa* (sestra) ‘(сестра) која има брата’, *bezъbratъnъica* ‘(жена) која нема брата/браћу’ ограничен је био на категорију *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких и њима сродних односа. Ако се овај семантички тип ширио – ширио се опет на заједничке именице. Такав је посесив *žirъnъ* ‘који има благо’ у староруском спјеву *Слово о полку Игореве* (Маројевић 1985: 118–119).

3. ИМЕНА ПО МУЖУ НА-ънаја, -ънаја. – 3.1. Имена по мужу типа *Vъsevolъžaja* први пут су уопште а на корпусу споменика староруског језика описана у часопису *Вопросы языкознания* (Мароевич 1981: 106–118). Затим је слиједио рад о прасловенским именима по мужу, њиховим траговима и судбини у српском језику (Маројевић 1982^б: 231–234) и чланци о именима по мужу у староукрајинском (Маројевић 1986: 125–139) и старославенском језику (Маројевић 1997^б: 179–183).

3.2. Једним занимљивим, побочним семантичким развојем категорија имена по мужу добила је секундарно значење иконе повећене Богородици, а затим и Богородичине цркве – *Пирогощя* (Мароевич 1993^б: 80–84), *Иванъковая* (Мароевич 1995: 86–94). Трагови еклезионима у форми имена по мужу су и (ак.) *Петрову* из пјесме *Опет зидање Раванице* и име цркве *Давидовица*, коју је у XIII вијеку подигао монах Давид (Маројевић 1985: 139).

3.3. Први рад о именима по мужу којим смо отпочели бављење овом категоријом и посесивним формама уопште јесте чланак под насловом „Шурњаја“ (Маројевић 1979: 189–192). Насловна именица настала је од *femininum*-а посесива, изведеног помоћу суфикса *-ънъ* од именице *šurъ*, и *femininum*-а анафорске замјенице *јъ* у значењу ‘шурева жена’. Мјесто акцента било је одлучујући фактор различите лексикализације именица *стрина*, *ујна* и именице *шурњаја*. У првом случају дошло је до губљења *ј* у

интервокалском положају, контракције двају вокала и (у штокавском = српском) губљења дужине. У другом случају, под утицајем именица на *-aja*, посесив формално одређеног вида врло рано је изгубио сложену придјевску а добио именичку промјену уз преинтеграцију као тип промјене у морфемској структури: *šurŕh-aja* → *šurŕhaj-a* (Маројевић 1985: 16).

3.4. У српском језику посвједочена су, дакле, имена по мужу и са суфиксом *-ŕh(a)* ја), и са суфиксом *-ŕn(a)* ја), али само у категорији *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких односа. Овај други суфиксални тип могао је настати као резултат секундарног процеса депалатализације сонанта *ŕ*. И у староруском језику имена по мужу са суфиксом *-ŕh(a)* ја) ограничена су на апелативе (Маројевић 1985: 23). Другим ријечима, немамо података да су се имена по мужу са суфиксом *-ŕh(a)* ја) односно *-ŕn(a)* ја) преносила на лична имена, али јесу на именице са значењем занимања и титула.

4. ЖЕНСКИ ПАТРОНИМИ НА *-ŕna*. – 4.1. Женски патроними су, први пут уопште, тј. као категорија, обрађени у расправи (и другој монографији) из т. 0.3. На руском језику они су, заједно с мушким патронимима, описани у раду објављеном у зборнику грађе и истраживања *Општесловенског лингвистичког атласа* за 1988–1990. годину (Мароевич 1993^а: 103–116). Издвајају се три типа ове специфичне источнословенске антропонимске категорије у формирању: све их повезује суфикс *-(ŕ)na*, али је једнима творбена база лично име или апелатив са значењем лица (тип *Јрославна, княжна*), другима – посесив (тип *Петровна, королевна*), трећима – мушки патроним (тип *Фоминична*).

4.2. Међу примјерима за преношење, „једним уским екскурзивним покретом“, посесивног суфикса *-ŕnŕ* на лична *appellativa* Радосав Бошковић наводи из српског језика и једну именицу са значењем женског патронима, а то је *сестрична* (Бошковић 1973: 270). Нема сумње да је тај јединствени примјер *femininum* посесива изведеног суфиксом *-ŕnŕ* од хипокористика *sestrica* < *sestrŕkŕ (најприје је првом палатализацијом *k* > *č* у посесиву, а онда трећом палатализацијом *k* > *c* у именици).

4.3. То што су женски патроними у историјском развоју руског језика извођени само са сификсом *-ŕn(a)*, а не и са суфиксом *-ŕh(a)*, свједочи да почетак генезе женских патронима сеже у епоху кад је био формиран посесивни суфикс *-ŕnŕ*, а није још био функционално појачан посесивним суфиксом *-jŕ*. У руском језику декорелацијом добијени патронимски суфикс *-ŕna* > *-na* преносио се с апелатива на лична имена, а не обрнуто.

4.4. У српском језику супстантивизирани посесив у значењу женског патронима *sestrŕčŕna* као једини примјер свједочи да су именице из лексичко-семантичког поља „породица и породично-сроднички односи“ матични ареал и суфикса *-ŕnŕ* и његовог деривата, суфикса *-ŕhŕ*. С друге стране, то што мушки патроними немају ни суфикс *-ŕnŕ* ни суфикс *-ŕhŕ* у својој творбеној бази говори у прилог томе да су се формирали раније. [...]

5. ИСХОДИ. – 5.1. Лексичко-семантичко поље „породица“ имало је у прасловенском језику и у првим фазама развоја српског, руског и других словенских језика несумњиво и своје граматичко (деривационо) обиљежје. Њега карактерише извођење посесива (тзв. присвојних придјева) помоћу суфикса *-ŕhŕ* без ограничења у погледу припадности творбених база овом или оном типу именичких основа.

5.2. Лексичко-семантичко поље „породица“ не треба схватати у данашњем ужем значењу (родитељи и дјеца), па ни у значењу породичне задруге, већ у ширем значењу „род“ са одговарајућим патријархалним устројством, у који су се укључивала и лица из других родова, и то не само невесте (снахе) и зетови него и лица која су се економски прикључивала тој широкој породичној заједници.

5.3. Доказ да су се суфикс *-ŕnŕ* и његов дериват *-ŕhŕ* формирали у категорији *nomina appellativa* са значењем породично-сродничких и њима сродних односа, а не у кате-

горији *nomina propria*, како је мислио Р. Бошковић, који се први студиозно позабавио њиховим постанком, налазимо у чињеници да су се посесивне изведенице у категорији имена по мужу са овим суфиксима образовале само у кругу заједничких именица са значењем породичних и њима сродних односа (*stryjъnaja/stryjъňaja, ſurъňaja*), као и у чињеници да се значење женског патронима зачело у лексичко-семантичком пољу „породица“, а у српском и остало у том кругу (*sestričъna*).

5.4. Поред значења припадања, које карактерише све посесиве и њихове изведенице (тип *bratъňъ domъ*), само образовања са суфиксом *-ъnъ* и његовим дериватом *-ъňъ* и само у лексичко-семантичком пољу „породица“ имала су и значење посједовања (тип *bratъňa sestra*), и значење припадности множини.

Кључне ријечи: суфикс *-ъňъ*, посесивне категорије, посесиви, значење припадања, значење посједовања, посесивне изведенице, имена по мужу, женски патроними.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић Р. Старословенска *adjectiva possessiva* на *ъňъ*. *Наш језик XIX* (1973): 265–272.
- Мароевич Р. Оппозиция определенных и неопределенных форм притяжательных прилагательных. (К вопросу о природе имен типа *Vъsevolozъja* в древнерусском языке). *Вопросы языкознания* 5 (1981): 106–118.
- Мароевич Р. Посесивные категории в русском языке: (история развития и современное состояние). *Научные доклады высшей школы: Филологические науки* 5 (1983): 56–61.
- Мароевич Р. К реконструкции праславянской системы посесивных категорий и посесивных производных. *Этимология: 1986–1987*. Москва: Наука (1989): 121–139.
- Мароевич Р. Патронимы в системе категорий принадлежности древнерусского языка. *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1988–1990*. Москва: Наука (1993^a): 103–116.
- Мароевич Р. Пирогощая в „Слове о полку Игореве“ и древнерусских летописях. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* 1 (1993^b): 80–84.
- Мароевич Р. Семантическая двуплановость посесивных производных типа *Иваньковая* в древнерусском языке: (к толкованию грамматики и семантики формы в русском историческом языкознании). *Научные доклады высшей школы. Филологические науки* 3 (1995): 86–94.
- Мароевич Р. Н. Посесивы – гибридная часть речи праславянского языка: (на материале старославянских и древнерусских памятников). *Славянское языкознание: XII Международный съезд славистов*. Краков, 1998 г. Доклады российской делегации. Москва: Наука (1998): 615–621.
- Маројевић Р. Шурњаја. *Јужнословенски филолог XXXV* (1979): 189–192.
- Маројевић Р. „Девебратња сестра“ у народној песни. О једном творбено-семантичком типу словенских посесивних придева. *Јужнословенски филолог XXXVII* (1981): 243–249.
- Маројевић Р. Посесивни придеви типа *синовъи* у компаративно-историјској перспективи. *Научни састанак слависта у Вукове дане (16–20. IX 1981). Реферати и саопштења* 11/2 (1982^a): 43–47.
- Маројевић Р. Прасловенска имена по мужу, њихови трагови и судбина у српскохрватском језику. *Књижевност и језик XXIX/3–4* (1982^b): 231–234.
- Маројевић Р. *Посесивне категорије у руском језику (у своме историјском развоју и данас)*. Београд: Филолошки факултет (1983^a).
- Маројевић Р. Посесивни придеви са суфиксом *-ъňъ* у историји руског језика. *Зборник за филологију и лингвистику XXVI/1* (1983^b): 7–60.
- Маројевић Р. Антропонимске категорије у староруском језику. (Прилог питању реконструкције прасловенског антропонимског система). *Ономатолошки прилози IV* (1983^b): 137–177.
- Маројевић Р. *Посесивне изведенице у староруском језику: Антропонимски систем. Топонимија*. „Слово о полку Игореве“. Београд: Филолошки факултет (1985).
- Маројевић Р. Имена по мужу у староукрајинском језику. *Ономатолошки прилози VII* (1986): 125–139.
- Маројевић Р. Присвојни придеви (*possessiva*) у старославенском језику. *Студије српске и словен-*

- ске. Серија I: *Српски језик* II/1–2 (1997^a): 153–183.
- Маројевић Р. Имена по мужу у старословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2 (1997^b): 179–183.
- Маројевић Р. *Старославенске студије*. Београд: Филолошки факултет – Крагујевац: „Нова светлост“ (2000).
- Маројевић Р. Посесивне категорије у прасловенском језику: (конкуренција посесивних падежа и посесивних суфикса). *Зборник Матице српске за славистику* 83 (2013): 147–170.
- Трубецкой Н. С. *Избранные труды по филологии*. Москва: Прогресс (1987).